

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך ל, תשלי"ט

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

עוד על שני ביטויים בסגנון ימי הביניים

בקונטרס אלול תשל"ח העיר ע"א על מאמרי בקונטרס אדר א'–ב' תשל"ח. לדעתו "הצירוף מן הדין נתקיים בלשון ימינו, ולא נדחה כצירופי מן האחרים" משום שכיחותו המרובה בספרות ההלכה, אף ששם הוא במשמעות של "מן היקש, קל וחומר". ואולם צירופי מן האחרים לא זו בלבד שלא נדחו מלשוננו, אלא הם משמשים בה לא-במעט, בין שהם צירופים מירושת העברית של ימה"ב, בין שהם צירופים חדשים, ועל הביטויים שפבר הובאו במאמרי אפשר עוד להוסיף: מן המידה, מן האינטרס, מן ההיגיון, מן הזרות, מן הצדק, מן היושר, מן התבונה, מן הטעם¹. ועם שמות-תואר: מן הנכון, מן הטבעי, מן הצפוי, מן הרגיל, מן הברור, מן המוחלט ועוד (פל אלה מתועדים). מן הדין שבתלמוד אינו ערך מילוני לעצמו, ואילו מן הדין במשמעות "מן הראוי", הוא ערך מילוני עצמאי (במילון אבן-שושן לאחר הערך הראשי דין, במילונו של פגעני אחר הערך הראשי מן). אם יזכר לשון-חכמים עמד לו לצירוף מן הדין שיתקיים בלשוננו (למרות שוני המשמעות), מדוע זה לא זכתה ידיעת לשון-ההלכה לשמר את הצירופים המקוריים (שוני-המשמעות) דין הוא ש-, בדין? (הללו נקרים בעיקר בלשון למדנית). חילופי מלות-יחס האפשריים בעברית יכלו להיות אך

1. פגון "מן האינטרס לבדוק...". "מן ההגינות היה להזכיר...". (הדוגמאות הן מן המודפס ומן המשודר).

גורם מסייע משני לעצם תופעת דחיקת בדין מפני מן הדין. וכל הצירופים הרבים האלה המשמשים פיוס — פלוס הם חיים בזכות מן הדין (החיה בזכות מן הדין = "מן קל וחומר")? ואולי הם שסייעו להעדפת הצירוף מן הדין דוקא? מן שבביטויים פגון מן הראוי נקראת בדקדוק הערבי "מן ת'ב'ויה" (היינו "מן הנשוא, הפאה לפני נשוא שמני), וכפי שראינו חדרה לעברית של ימה"ב, ועומדת בלשוננו אף בצירופים חדשים.

מלים וביטויים עבריים לרוב זכו לשכיחות ניכרת (או נידונו לשכיחות מדולדלת) משום קרבתם (או ריחוקם) ללשון הערבית. חשוב לציין את המקור שקדם לעברית המשוערבת לשם שלמות התיעוד הפרונולוגי ולתועלת ההבנה, מה תמך בביטויים מסוימים שיתרוחו בנקל. ואולם מנוי וזמור אצלי הוא צירוף חדש, שעוצב כמתפונת ביטויים אחרים בעברית המשוערבת. אפילו הייתה למשמעות אצלי — "לדעתי, בעיניי", — עדות בתלמוד (פדברי ע"א, שם), עדיין ריבוי שימוש זה בעברית של ימה"ב ומיעוטו בעברית הקודמת לה, נותן באצל (= "לדעת") טעם ואופי, ה"מסגירים" סגנון תיבוני, ולא תלמודי. המתרגמים בני-תיבון ידעו, פי שגרת לשון ערבי, בעיקר פשטרת המעתיק מתלזה לה, מביאה מאליה לבחירה טבעית של מלים מקראיות או משניות, הפול לפי "הקרוב" בעת ההעתיקה (ר'), למשל, הקדמת ר' יהודה אבן-תיבון לתרגומו ל"חובות הלבבית"). קצאת השכיחות של מלים רבות מתארגנת ומתייצבת לפי תופעות מקבילות בערבית. ר' שמואל אבן-תיבון העדיף את הצירוף לפי דעת או פפי דעת מן הצירוף על דעת, שהיה שגור בכל העברית של זמנו, וזאת דוקא מחמת היות

הביטוי על דעת מקביל לשימוש הערבי (שבו מלת עלִי)². הוא אף לא למד היתר סגנוני מלשון הפתוב באיוב (שאותו ידע להזכיר) "על דעתך כי לא ארשע" (י, יז). בנדאי ביקש להמיר ב"בִּדְק הַהֶעֱתָקָה" כל על דעת בלפי דעת. ר' שמואל אבן-תיבון הבין אפוא, כי דוגמה מקראית אחת אינה מעמידה את על דעת פשנת-ערך סגנונית לביטוי המיוחד לעברית לבדה, ואשר אין ריח הערבית נודף הימנו.

ואולם קשה למצוא במאמר "טובתן של רשעים רעה היא אצל צדיקים" את העדות האחת לשימוש אצל במשמע "לדעת", בעברית שקודם הזיקה לערבית (שבה "ענד", אצל = לדעת). התלמוד שואל "מאי רעה איפא" (יבמות קג ע"ב), ומשיב: יעל לא נהנתה מסיסרא משום הזוהמה שהטיל בה, ויעקב לא היה עשוי ליהנות מדברי לבן אליו, לפי שמתוכם יכול לבוא לכלל חטא של הזכרת עבודת פוכבים, וראה שם. התלמוד עוסק בהנאה-לכאורה, שיש בה רעה של ממש, ו"אצל צדיקים" פירושו "בשבי ל צדיקים", וכך אף פירשו רוב הראשונים (ר' אוצר הפירושים להוריות, מהדורת גניחובסקי) והאחרונים (למשל, תרגומי התלמוד לאנגלית ולגרמנית). מפירוש רש"י ליבמות "... וקצה נפשם בהנאתם" באמת עולה, פי הבין אצל — "בעיני", אבל בפירושו למקום המקביל בנוזר (כג ע"ב) הסביר "טובתו רעה היא", וחזר על השאלה "מאי רעה איפא?". מפרשי הוריות ציטטו את רש"י פגורס הנאה ורעה

2. בהקדמתו לתרגום "מורה נבוכים" ביקש מקוראיו, שיבערו בעצמם "ערביזמים" מספר מתרגומיו שלו עצמו.

ממש (מהרש"א, עיון יעקב). מפל מקום אין לשון רש"י בפירושו ליבמות מלמדת אלא על שימוש ל ש ו נ ו ש ל ו , ולא על לשון התלמוד. רש"י יכול לפרש כך (אם אמנם לזאת נתפון) לפי דרך הבנתו ומפוח הקרבה "הרגשית" בין "הנאה בשביל" לבין "הנאה בעיני". ושמא השימוש שעל דרך הערבית תמך בהסברו זה? רש"י פבר הכיר עברית המושפעת מערבית, למשל מלשון הגאונים. הערבית, פידוע, השפיעה לא על השימוש העברי למעשה בלבד, אלא אף על דרך פירושי מלים הנתונות לפני המפרשים. הביטוי המשוערב עשוי היה להדריך בפירושו של פסוק מסוים, ולעומתו פירוש הפסוק לאור הערבית יכול היה להעמיק למעשה שימוש מסוים בלשון. (מעין התופעה הוא פירוש פָּבָר לפי "קד" הערבית בספר השרשים לאבן-ג'נאח, וכך שימשה פָּבָר בלשון-ימה"ב.) אם את "אצל צדיקים" מותר להבין בשני אופנים, הרי רק מובן אֶחָד יש לדברי הרמב"ם בכתבו: "אלו הגדלות והשררות של יהודים עתה אינם אצלי הצלחה ולא טובה שלמה, אלא תכלית הטורח" (איגרות הרמב"ם, מגילות לבתה"ס, עמ' 60). הצלחה של אחרים לא נגעה לרמב"ם בגופו ולתועלתו, וכונתו הייתה "לפי דעתי אין זו הצלחה".

בביטוי "מנוי וגמור אצל" הולכת אצל ומוחלפת בעם. ולפי שחילופי מלים נרדפות כאן, טבעי לומר גם "מנוי וגמור אִתִּי". צירוף זה חסר במילון אבן-שושן ובמילון פנעני, אם משום שטרם נפוץ הרבה, ואם משום שלא נחשב מסוגנן ויפה כחברו "מנוי וגמור עם", העשוי פביטויים יפים מעין "עמך הסליחה". בלא פינויים דבוקים מצוי רק מנוי וגמור עם, אבל

בכינויים דבוקים (שבהם, לפחות בעברית המדוברת, אָתִי, אַתָּךְ וכו', הן מלות-הנטייה של עַם) יש שימוש פגוץ "כאשר הודיע מר המר, שמנוי וגמור א ת ו להפעיל תכנית זו . . . " (הארץ 19.2.79), וכך בספרות — "גמור אתנו שזוהי הדרך היחידה" (ב' פישקו, גלגולי חיים, תש"ח, עמ' 41) לצד "גמור היה עמי" (שם, עמ' 107). וכבר פתב נ' סוקולוב "מנויה וגמורה א ת י לשנות את רַדְקָצִיית 'העולם'" (א' חרמוני, בעקבות הבילויים, עמ' 144).

יחיאל בן-נון

על המשפט הסתמי

אורה שורצנולד (להלן א"ש) העלתה במאמרה — "מה בין המשפט החסר למשפט הסתמי?", לשוננו לעם מחזור ל', קונטרס א' (רצ"א) — שאלה חשובה ומעניינת ופתרה אותה בדרך חדשה: 'משפט חסר' הוא קטגוריה תחבירית, ואילו 'משפט סתמי' הוא קטגוריה סמנטית, ואין לה שייכות לתחביר. לקביעת אמת המידה לסתמיות אנו נזקקים לנושא של 'מבנה העומק', מונח הלקוח מהדקדוק הגנראטיבי-הטראנספורמאטיבי (להלן: דג"ט), היינו אותו משפט, שנראה קיים ברקע של המשפט שבשטח הנתון, והוא משמש מקור לו. אם